

פיקוח נפש בישוב ארץ ישראל

הרב יעקב אריאל – הרב הראשי לעיר ומתגן

כלל גדול נקוט בידינו "וחי בהם", אין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש. ואפילו ספק פיקוח נפש דוחה את כל המצוות שבתורה, חוץ משלוש העבירות החמורות: ע"ז, ג"ע ושפ"ד. ולפי זה, אין מקום להסתכן, ואפילו לא להיכנס לספק סכנה לשם מצוות ישוב א"י. בשולחן ערוך – אה"ע סי' ה' נפסק:

"יש מי שאומר דהא דכופין לעלות לא"י היינו בדאפשר בלא סכנה. הלכך מסוף המערב עד נוא אמון (אלכסנדריה) אין כופין לעלות ומנוא אמון ולמעלה כופין לעלות דרך יבשה, וגם דרך ים בימות החמה, אם אין שם לסטים" (ומקורו בתשובת הר"ש בן הרשב"ץ) ובפתחי תשובה שם הביא בשם המבי"ט ח"ב סי' רטז' שגדר הסכנה לענין זה הוא כל שהסוחרים נמנעים מלנסוע אין הבעל יכול לכופו את אשתו לעלות לא"י אך כשהסוחרים אינם נמנעים מלנסוע (וכפי שהיה נהוג בימיו שהסוחרים לא נמנעו מלהפליג לונציה ולנמלים אחרים בים התיכון) יכול בן הזוג לכופו את השני לעלות עמו לא"י. וכן הביא בשם המעיל צדקה סי' כו' עי"ש.

ומסתבר לומר שסוחרים נוטלים על עצמם סיכון גבוה יותר מאשר סתם בני אדם המפליגים בים, ודוגמא לכך דברי הגמ' בב"מ (ק"ב א') "ואליו הוא נושא את נפשו" – מפני מה עלה זה בכבש ונתלה באילן ומסר את עצמו למיתה לא על שכרו?!
ואם כל הדרכים בחזקת סכנה ובפרט הפלגה בים (ובירושלמי מו"ק פ"ז ה"א: אסור לפרוש בים) ובכל זאת פועל – וכן סוחר – מוכנים להיכנס לסיכונים ע"מ לפרנס את בני ביתם ובודאי שאין הכונה לסכנה ודאית ומוחשית, כי מי התיר לאדם להסתכן לשם פרנסה? אלא הכונה לרף גבוה יותר של סיכון מאשר בני אדם אחרים שנוטלים על עצמם בתנאים רגילים.

ואולי משום שגם פרנסה יש בה צד מצוה שאדם חייב לפרנס את אשתו, בגלל הכתובה שחייב לה, ואת ילדיו עד גיל שש מעיקר הדין, ולאחר מכן מדין צדקה, כל אלו יש בהם צד מצוה ועל זה נאמר שלוחי מצוה אינם ניזוקין. אולם במקום דקביעא היזקא גם שלוחי מצוה צריכים לחשוש כמבואר בפסחים ח' ב'. ואילו כאן מדובר כשלא קביעא היזקא, אך יש סיכון ידוע, מעבר למקובל בתנאים הרגילים ולכן קבע המבי"ט גדר זה של

סוחרים. לא תיגרע א"י מכל מסחר. ואם סוחרים נוטלים על עצמם סיכון מסוים, העולים לא"י לא כל שכן?!

והנה ריה"ל בכוזרי, בסוף מאמר חמישי כ"ג כותב:

"אשר לסכנה ביבשה ובים... דומה היא יותר לסכנה שמסתכן, למשל, הסוחר הנווד למרחקים מתוך תקווה להרויח בסחורתו. ואם האיש העולה לא"י מכניס עצמו לסכנות גדולות יותר, מפאת תשוקתו ותקותו לכפרת עוונות, יש לו התנצלות על שימו נפשו בכפו..."

ואם יזכה כי יצילהו הא-לוק מכל הסכנות יודה וישבת. ואם יאבד בעוונותיו - ימצא סיפוק בידיעה כי רוב עוונותיו נתכפרו לו במותו. יודע הוא כי דרכו זאת טובה מדרך האנשים המסכנים נפשם במלחמה..."

אכן קלה הסכנה שסיכן הוא את נפשו אף מזו שנסתכנו בה האנשים היוצאים למלחמת מצוה מתוך תקווה כי יהיה להם חלק לעוה"ב".

ריה"ל, תלמיד הרי"ף, שהיה נאה דורש ונאה מקיים, וקיים בעצמו את מה שכתב, וכידוע נקטפו חייו בדרכו לא"י, חולק על המבי"ט וסובר שמותר ליטול סיכון גבוה יותר משנוטלים הסוחרים, ע"מ לעלות לא"י. והוא משווה את היתר הסיכון להיתר השתתפות במלחמת מצוה.

ויתכן לומר שמחלוקתם של ריה"ל והמבי"ט, ראשיתה במחלוקת גדולי עולם: עזרא ונחמיה.

בספר עזרא ח' כ"ב נאמר: "כי בשתי לשאול מן המלך חיל ופרשים לעזרנו מאויב בדרך, כי אמרנו למלך לאמר יד אלקינו על כל מבקשיו לטובה ועזו ואפו על כל עוזביו". מאידך נחמיה שעלה כמה שנים אחריו מספר (נחמיה ב' ט'): "ואבוא אל פחוות עבר הנהר ואתנה להם את אגרות המלך וישלח עמי המלך שרי חיל ופרשים".

נחמיה לא רצה לסמוך על הנס, בעוד שעזרא הרשה לעצמו לעשות כן. ויתכן לומר שהיה סיכון מסוים בנסיעה לא"י, ואנשים לא נסעו בדרך כלל בלי ליווי. ולכן נחמיה לא רצה לנסוע ללא ליווי. וכדעת המבי"ט. עזרא הרשה לעצמו ליטול סיכון זה ולוותר על הליווי כי סבר כדעת ריה"ל. אם כי יתכן שהיו להם הערכות שונות על מידת הסיכון. עזרא סבר שהסיכון לא גבוה כל כך ומותר להכנס לסיכון כזה לשם עליה לא"י. ונחמיה סבר שהסיכון גבוה יותר ואין להיכנס אליו, אפילו לשם עליה לא"י. וצ"ע. עכ"פ אין להכריע את ההלכה מכאן (למרות שעזרא הסופר נחשב כסמכות הלכתית גדולה יותר משל נחמיה, אך בגלל שאיננו יודעים מה הרקע להבדלים ביניהם איננו יכולים לראות זאת כמחלוקת ולהכריע בה).

מסוף דברי ריה"ל שהבאנו לעיל למדנו שיש להשוות בין עליה לא"י לבין מלחמת מצוה. אכן למלחמת מצוה יש מצוה לצאת, אפילו חתן מחדרו, אע"פ שיש בכך סכנה. וכבר העיר המנ"ח (מצ' תכ"ה) על כך שיש היתר להסתכן במלחמה שזוהי גזה"כ שהרי

התורה לא תסמוך על הנס ובכל מלחמה כזו וכזו תאכל החרב, לצערנו. ובכל זאת התירה התורה וציוותה על מלחמות. אלא שא"כ נלמד ממלחמות למצוות אחרות. ומנין לנו שפיקו"נ דוחה את כל התורה כולה. ובפרט קשה ממלחמת רשות. מה ההיתר להסתכן לשם מלחמת רשות?

וע"כ צ"ל כמו שכתב מו"ר הגר"ש ישראלי (בארץ חמדה א, שער א, א, ב') שבמלחמה לא חל כלל המושג "וחי בהם". כי במלחמה כל הכלל נחשב לאיש אחד, ולגבי הכלל כל יחיד אינו אלא אבר של גוף שלם, וכמו שמותר לאדם לסכן אבר אחד כדי להציל את נפשו, כך מותר לסכן יחידים כדי להציל את הכלל כולו.

ויש להטעים את דבריו ע"פ המהר"ל בגור אריה פרשת וישלח ששמעון ולוי הרגו גם אנשים אחרים בשכם ולא רק את חמור משום שמלחמה אינה בין אנשים יחידים, אלא בין שני עמים. ולכן השיקולים הם כלליים ולא פרטיים. ומסתבר שגם במלחמה אסור להרוג אנשים פרטיים שלא לצורך, אא"כ הדבר נחוץ לצורך המלחמה. השיקולים צריכים להיות ציבוריים ולא אישיים. וכן מצינו בשאול שאמר לקיני, "לכו סרו רדו מתוך עמלקי פן אסיפך עמו" (שמואל א, טו, ו). ואולי יסוד זה נלמד מ"עד רדתה" (דברים כ, כ) שמלחמה דוחה שבת לא רק משום פיקוח-נפש, אלא בגלל היותה ציבורית, ובציבור יש לשקול שיקולים רחוקים יותר של פיקוח-נפש, וכמו שכתבו הגאונים בגמרא שבת מ"ב א' לענין גחלת ברה"ד (עי"ש ר"ח ורשב"א) וכמו שפירש הרדב"ז בהל' מלכים פ"ח ה"א (עיין מש"כ מו"ר הגר"ש ישראלי שם, ומו"ר הרמ"צ נריה ב"מלחמות שבת" ומה שכתבנו בספר "ערכים במבחן מלחמה" לזכרו של רמי מזרחי).

אלא שדברי ריה"ל תלויים במחלוקת הרמב"ם והרמב"ן אם למנות את מצות ישוב א"י במניין המצוות. הרמב"ם אינו מונה את המצוה במנין המצוות, כי אינו סובר שיש מלחמת מצוה מיוחדת בכבוש א"י, דיינו בכך שמנינו במנין המצוות את כל המצוות התלויות בארץ, הן מצוות שבקרקע, הן מצוות שבמקדש, שבמלכות, שבסנהדרין, מועדי השנה, טומאה וטהרה ועוד. וא"כ רוב מצוות התורה תלויות בא"י וא"א לקימן בחו"ל. אך הרמב"ן סובר שיש מצוה עצמית בכיבוש הארץ והיא נחשבת למלחמת מצוה (ע' בהוספותיו לספחמ"צ מ"ע ד'). וא"כ דברי ריה"ל שעליה לארץ מצדיקה סיכון, כמו במלחמה, מתאימים רק לדעת הרמב"ן אך לדעת הרמב"ם א"א לומר כן.

מיהו ריה"ל הזכיר בדבריו גם מלחמות אחרות, לא רק מלחמת מצוה. וא"כ גם לדעת הרמב"ם יש היתר להילחם על א"י מדין מלחמת רשות, שאף היא מתירה סיכון. אלא שמלחמת רשות אינה נוהגת בזמן שאין לנו מלך וסנהדרין.

ואפילו לדעת הרמב"ן שמצוות ישוב א"י כוללת גם את כיבושה, והיא נחשבת משום כך למלחמת מצוה, יש להבחין בין שני חלקים במצווה, חלק ציבורי - לכבוש את הארץ מיד זולתנו מן האומות, או מהשממה, וחלק אישי - לשבת בארץ. החלק הציבורי אמנם מתיר נטילת סיכון, אך החלק האישי דינו ככל מצוה אחרת שנדחת מפני פיקו"נ. והרי הלכה

מפורשת היא שמותר לרדת מן הארץ מפני הסכנה, כגון כאשר חזק הרעב בארץ עד שנעשה שוה דינר חיטין בשני דינרין (רמב"ם הל' מלכים פ"ה, ה"ט).

אך דוקא מהלכה זו יש ללמוד גם להיפך, שהרי הרמב"ם פסק שם: "ואע"פ שמותר לצאת אינה מידת חסידות, שהרי מחלון וכליון שני גדולי הדור היו ומפני צרה גדולה יצאו ונתחייבו כליה למקום". משמע שמותר להסתכן, סיכון ידוע, ובלבד שלא לרדת מן הארץ. וקשה, מאי שנא מכל מצוה אחרת, שאפילו ספק פיקו"ג דוחה אותה ולא מצינו מידת חסידות להסתכן (ודעת הרמב"ם, שאסור להסתכן במקום שאינו מצוה)? יתירה מזאת, מחלון וכליון התחייבו כליה למקום על שלא נהגו מידת חסידות, וכי מי שאינו חסיד חייב כליה?! ונראה לומר בזה שהחלק האישי שבמצוה מסתעף מהחלק הציבורי. ואע"פ שהחלק האישי נוהג גם בזמן שהחלק הציבורי לא ניתן לקיום (עיין שו"ת הרשב"ש סי' ב') מ"מ יש לחלק האישי משמעות ציבורית. ואפילו לדעת הרמב"ם שאינו רואה בכיבוש הארץ מלחמת מצוה, מודה שיש במצוה זו ערך ציבורי (עיין למשל בדבריו בסהמ"צ מ"ע קנ"ג על כך שלא יעלה על הדעת שיהיה אדם אחר שלא ימצא מישהו מישראל בא"י, כי בכך עלולים חלילה להינטל המועדות וה' הבטיח לנו שלא ימחו אותות האומה). ולכן יש היתר ליחיד להכנס לסיכון לשם קיומו של הכלל בא"י. ואולי זו הסיבה שמחלון וכליון נענשו, כי היו גדולי הדור, וקולר הרבים היה תלוי בצוארם. ובירידתם מן הארץ, למרות שהיתה מוצדקת, היו עלולים לגרום לכך שיתבטל הישוב בארץ חלילה. כי אם גדולי הדור נוטשים את הארץ הדבר עלול לגרום לנטישה המונית "אם בארזים נפלה שלהבת מה יגידו אזובי הקיר". ולכן, בגלל השיקול הציבורי, היה עליהם להשאר בארץ למרות הסיכון (ועיין מה שכתבנו ב"אהלה של תורה" ח"א סי' ו, ג' עמ' 93).

ולכן כל יחיד מישראל הרואה את עצמו שליח ציבור רשאי להכנס לסכנות בעליה לארץ ובישובה. ובזה יובן מה שכתב ריה"ל בחתימת ספרו. וכך גם נהג למעשה. כן מצינו בכל הדורות שאנשים נטלו על עצמם סיכונים בישובה של א"י, עין הקדמת פאת השולחן שר' ישראל משקלוב שיכל את רוב משפחתו בגלל ישוב הארץ. והמושבה "חדרה" הוקמה ע"י ת"ח, וביניהם משפחת פרנק (אביו של הגאון הרב צבי פסח פרנק רבה של ירושלים) וכידוע הקדחת הפילה מהם חללים רבים והם לא נטשו את המקום אלא אדרבה נלחמו בקדחת עד שהדבירו אותה, וכן תושבי מקומות אחרים בארץ ובעיקר תושבי עיה"ק חברון הרואים את עצמם כשלוחי ציבור וקדוש יאמר להם.